O ČESKÝCH VÝSOSTNÝCH STÁTNÍCH SYMBOLECH

Prof. PhDr. Josef Petráň, CSc.

Jsou symboly, jimiž se občan ztotožňuje se společenstvím ve státě, kterými se zajišťuje, dává najevo, že někam patří. Hovořím o výsostných státních symbolech, vyjadřujících znakově ve zkratce původ a historii státnosti a navenek ji presentujících jako živou současnou tradici. Tyto symboly země, státu expresivně ukazují, že po věky existoval státoprávní útvar, nebo aspoň vědomí historického bytí tohoto útvaru, zůstávají výrazem trvání živého organismu společnosti, jež se v proměnách věků vyvíjela. Dnes k takovým symbolům patří státní znak, státní vlajka a státní hymna.

ZNAK

Nejstarším z hlediska dějinné kontinuity je státní znak. Náleží k těm symbolům, jež jsou předmětem zvláštní historické disciplíny zvané heraldika. Heraldické znaky vznikly ve středověku. Nejsou na rozdíl od mnoha jiných středověkých právních a kulturních zvyklostí přímým dědictvím antiky, povstaly ve 12. století v rytířské kultuře evropského Západu a vytěžily nepochybně i tradice orientálních válečníků, jejichž způsoby poznali křižáčtí rytíři z Evropy na svých výpravách do předoasijských končin „Svaté země“. Osvojili si zvyk užívat různé, hlavně zvířecí symboly malované na ochranných štítech při turnajích a válečných jezdeckých soubojích, kde znak – heraldické znamení bylo u těžkooděnce vlastně jediným spolehlivým rozpoznávacím prostředkem. Nebylo snadné rozlišit v boji spolubojovníka od protivníka, oděného od hlavy k patě ve zbroji, a přitom to bylo životně nezbytné. Proto na praporcích, pak na přilbách a štítech individualizovaly bojovníka barvy. Znamení vyjádřené v barevných obrazech, výrazně střídajících čtyři barvy: červenou, modrou, zelenou a černou (řídce i nachovou) se dvěma kovy, vznešenějším zlatem a vzácným stříbrem (které se dnes vyjadřují v barvách žluté a bílé). Dbalo se zvlášť na to, aby barvy byly čisté, nemíšené a nestínované, rovněž na to, aby nesousedila v obraze barva s barvou a kov s kovem – znamení muselo být z dálky viditelné a snadno rozeznatelné. Tak vznikly jednoduché výtvory erbovnického umění, působivé svou prostotou a barevností.

Erb záhy určoval nejen bojovníka, ale stal se obecným znamením, označujícím fyzickou nebo právnickou osobu. Užívání erbu opravňovalo vžité nebo udělené právo, zprvu snad jen osobní, brzy však dědičné. Význam erbů ve středověku vynikne, když si uvědomíme, že erbovní (heraldické) znamení dalo jméno celému rodu, u nás například Rožmberkům (znamení růže) nebo Šternberkům (znamení hvězdy).

Vznik panovnických znaků souvisel s rytířskou bojovou praxí, stejně tak jako se středověkými právními a kulturními poměry. Je známo, že už v dobách starověku si váleční vůdci oblíbili symbol orla, silného a vznešeného krále ptactva,

dravého a nebezpečného útočníka. Od 2. tisíciletí před Kristem, kdy se objevuje vedle sokola jako znamení egyptského faraóna, přes Jupiterova orla římských legií a symbol paláce Karla Velikého i císaře byzantského, přenáší se orel do středověké heraldiky.Heraldické vyobrazení orla se v první polovině 12. století objevuje na vyobrazení korouhví císaře středověké říše římské. Je to černý orel ve zlatém poli s červenou zbrojí. Zbrojí se v heraldice myslí „zbraně“ dravců a šelem, zde drápy a zobák. Avšak i země obklopující říši , ať už byly či nebyly říšským lénem, mívaly znak orlice (jednohlavého orla).

Poněkud zkreslený výklad o erbu českých panovníků podal kronikář, tak řečený Dalimil začátkem 14. století. Tvrdil, že česká knížata měla ve znamení nejdříve černou orlici, od Břetislava I. (1034–1055) s červenými plaménky kolem těla (plaménkovou). Až Vladislavovi II. (1156–1173, kterého však Dalimil zaměňuje za Vratislava II.) povolil prý císař užívat v erbu jednoocasého bílého lva. Erb jeho nástupci polepšil císař Ota IV. (1198–1214) tím, že lvu přidal druhý ocas.

štít s plamennou orlicí

Je známo, že přemyslovská knížata užívala od sklonku 12. století erbovní znamení černé orlice, později opatřené plaménky. Tento erb se potom spojoval se zemským patronem svatým Václavem jako „věčným“ vládcem a nebyl již jen znakem toho kterého panovníka, ale zemské a státní instituce. Přemyslovci přijali do znaku jednoocasého lva (lvici) někdy za Přemysla Otakara I. Není vyloučeno, že to mohlo být ještě před rokem 1198, kdy získal královský titul. V té době bývalo u avansujících evropských dynastií erbovní znamení lva oblíbeno, stalo se možno říci věcí prestiže. Uvažuje se, že vzorem Přemyslovi mohla být černá lvice ve zlatém poli, kterou měli v erbu silní Štaufové. Je nasnadě, že s přijetím královského titulu a potvrzením suverenity v roce 1212 užívali Přemyslovci erbu lva již trvale. Někdy před polovinou 13. století se v jejich erbu objevuje lev dvouocasý, poprvé ho máme doložen na pečeti moravského markraběte Přemysla, pozdějšího krále Přemysla Otakara II., v roce 1247. Na znamení královské suverenity přemyslovské dynastie je to lev s korunkou na hlavě. Do této doby spadá také vznik moravské korunované orlice, která byla později červenostříbrně šachovaná.

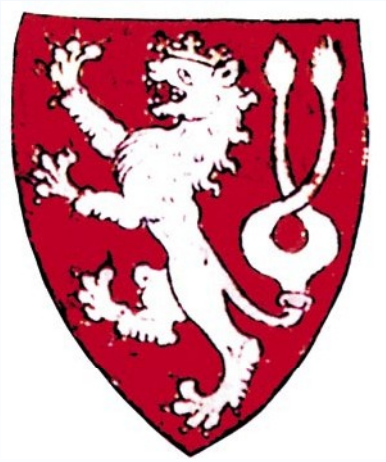

štít s českým lvem

Nepochybně to souvisí s hlubšími státoprávními změnami, které proměnily i užívání výsostné symboliky. České regnum symbolizované lvem spočívalo ve svazku království Čech a markrabství Moravy symbolizované orlicí. Takové asymetrické uspořádání neumožnilo, aby se svatováclavská orlice stala erbem země – Čech.

Románský a raně gotický lev býval komponován do štítů užších, než byly pozdější heraldické štíty. Měl-li malíř znalý erbovního umění zaplnit pole štítu, musil protáhnout stylizovanou postavu lva. Vertikální osa znamení je tam daleko výraznější než v pozdějších vývojových variantách. Provedení bývá poměrně dost jednotné, stylizace jednoduchá. Liší se od bohatě členěného obrysu figury ve vrcholné lucemburské gotice kolem poloviny 14. století.

Český heraldický lev už v nejstarších památkách hledí obvykle doprava. Společenská zdvořilost však vyžadovala, aby při použití více erbů vedle sebe, nebo erbovních znamení na jednom štítě, byla zachována určitá pravidla, mezi nimi to, aby se erbovní znamení dívala do středu, nikoli ven z heraldického celku. Pak bylo nutné někdy lva obrátit, takže hleděl doleva. Také na praporech bývá erbovní znamení obráceno pohledem k žerdi praporu.

Nejstarší vyobrazení erbu českých panovníků nacházíme na pečetích, erbovní znamení (bez štítu) na mincích. Rozvoji knižní malby počátkem 14. století vděčíme za to, že známe od té doby i barevné provedení erbů. V pasionálu Kunhuty, dcery Přemysla Otakara II., která byla abatyší svatojiřského kláštera na Pražském hradě, nacházíme nejstarší domácí barevné vyobrazení panovnického znaku: dvouocasého bílého (stříbrného) lva ve skoku se zlatou zbrojí (drápy, zuby, jazykem) a zlatou korunou, umístěného na červeném poli štítu.

Za zlatého věku heraldiky kolem poloviny 14. století, v době vlády Lucemburků, nechybí snad znaky na žádném z významných reprezentativních děl financovaných panovníkem či jinou vznešenou osobou nebo institucí. Bohatý život kulturní, potřeby politické i právně administrativní, to vše dohromady poskytlo předtím nebývalé možnosti uplatnění panovnického znaku. Ustálila se podoba rozvinutého královského erbu. Na erbovním štítu se lvem spočívá přilba (helma) s královskou korunou, jež nese klenot v podobě dvou černých na sobě složených orlích křídel o osmi perech. Jejich dolní část pokrývá černá rouška s dvaceti zlatými srdéčky. Spodní díl roušky splývá jako přikrývadlo a je poset patnácti zla-

jednotný panovnický znak pro rakouské a české země z roku 1752

malý znak ČSR

střední znak ČSR

tými srdéčky. Umělec dodal rozvinutému erbu vznešenosti. Orlí křídla jsou snad připomínkou dávnějšího znaku.

V době Lucemburků se přidružují ke znaku českého lva a moravské orlice znaky dalších zemí české středověké velmoci, zobrazené nebo vytesané do kamene na reprezentativních stavbách. Na čelném místě se uvádějí znaky zemí „Koruny české“ (Corona regni Bohemiae), jak se oficiálně nazýval státoprávní útvar, v němž vedle království Čech a markrabství Moravy byla slezská knížectví, Horní a Dolní Lužice. Horní Lužice neměla ještě, podobně jako slezská knížectví, ustálený znak. Častěji se však už objevuje modrý štít se zlatou trojzubou městskou zdí, který byl zároveň znakem Budyšína, jindy znak Zhořelecka. Dolní Lužice měla ve štítu červeného jedoucího vola na stříbrném (bílém) štítu. Výrazem konstituce země slezské bylo umístění slezské orlice, odvozené zřejmě ze staršího erbu vratislavského knížectví, ve velké znakové pečeti královské za Ladislava Pohrobka a Jiřího Poděbradského v polovině 15.století. Tato slezská černá orlice ve zlatém (žlutém) poli s červenou zbrojí (nohy, zobák, nebo jen jazyk), hledící vpravo má na prsou stříbrnou (bílou) pružinu v podobě půlměsíce s křížkem uprostřed a jetelovými trojlístky na konci.

Ke znakům Koruny české připojovali Lucemburkové a jejich nástupci ve své representační symbolice také erby jiných zemí, kterým vládli. Vznikla tak zvlášť na větších královských pečetích zvláštní heraldická seskupení. Brzy po zvolení českého krále Vladislava II. Jagellonského uherským králem v roce 1490 se změnila pečeť české královské kanceláře. Jako výraz personální unie se uprostřed pečeti namísto dosavadního štítu se lvem objevil čtvrcený štít většího znaku panovníka, který střídal čtyři vodorovné pruhy uherské se znamením dvouocasého lva v jednotlivých polích. V okrajových štítech pečeti se od roku 1523 ustálilo šest zemských znaků (Moravy, Slezska, Dolní Lužice, Budyšínska, Zhořelecka a tradicí i Lucemburska). Uprostřed středního štítu je menší štítek s dynastickou orlicí Jagellonců, který pak po nástupu Habsburků na český trůn v roce 1526 vystřídal rodový rakousko – burgundský štítek. Po různých úpravách se pečeť české královské kanceláře s větším znakem užívala do jejího zrušení v roce 1749.

Nebudu uvádět varianty znaků rakouských Habsburků, v nichž se jako jejich součást objevuje erb nebo aspoň erbovní znamení českého panovníka. Centralistická státní idea a zároveň imperiální ambice Habsburků jsou patrny v proměnách symboliky, kdy větší znak býval umístěn na hruď říšské orlice, po dosažení císařské hodnosti dvouhlavého orla se svatozáří.

Pro zemskopatriotickou stavovskou obec českou zůstal symbolem královský lev, který se v národním obrození, zvláště v roce 1848, mění v symbol národní samostatnosti. Vyskytují se i trojice erbů (českého, moravského a slezského). Pro zahraniční i domácí odboj za první světové války se staly tyto znaky výsostným znamením národní svrchovanosti a pojily se již také s obrozeneckým znakem Slovenska, který užívala od roku 1861 Matice slovenská jako úpravu staršího hornouherského erbu. Na modré hoře o třech vrcholech (v tehdejším výkladu Tatra, Matra, Fatra) je vztyčen stříbrný (bílý) dvouramenný patriarší kříž. (Ve starším uherském znaku bylo trojvrší zelené, koruna a kříž zlaté).

Československá republika potřebovala od svého zrodu v roce 1918 nový výsostný státní znak, který by vyjádřil státoprávní poměry a historickou kontinuitu. Na základě předloh a po dlouhých diskusích vybral výtvarník František Kysela renesančního českého lva a zdařile jej stylizoval. Zákonem republiky z 30. března 1920 byla vydána ustanovení o československé státní vlajce, státních znacích a státní pečeti. Nadále nejčastěji užívaný malý státní znak byl tam popsán takto: „Na červeném štítě stříbrný dvouocasý lev ve skoku vpravo hledící, úst rozžavených, s jazykem vyplazitým, drápy s čelenkou, vše zlaté, nesoucí na svých prsou červený štítek s třemi modrými vrchy, z nichž na prostředním vyšším vztyčen jest stříbrný kříž patriarší.“

Střední a velký státní znak měly dva štíty, přední a zadní. Na předním (srdečním) byl český znak, na zadním měl střední znak erby čtyř dalších zemí Československé republiky, velký znak byl v zadním štítu rozdělen do sedmi polí,kde vedle zemí byly ve spodních polích štítu znaky připojených území: Těšínska, Opavska a Ratibořska. Štítonoši velkého státního znaku byli dva zlatí dvouocasí lvi stojící na lipových větévkách. Přes větévky přehozená zlatá stuha nesla nápis modrým písmem „Pravda vítězí“. Velkého státního znaku užívalo především Národní shromáždění a president republiky na své standartě, středního znaku vyšší

VÝBĚR ČESKÉ PANOVNIC

	ZNAKY ČESKÉHO PANOVNÍKA A STÁTU		RAKOUSKÁ MONARCHIE	RAKOUSKÉ CÍSAŘSTVÍ	RAKOUSKO--UHERSKO	ČS
		POČÁTEK 13. STOL.	1752–1804	1804–1867	1867–1918	1920
MALÝ ZNAK	štít s plamennou orlicí	štít s českým lvem	malý znak, 1780	malý znak, 1815	malý znak, 1916	malý
STŘEDNÍ ZNAK			střední znak, 1780	střední znak, 1815	střední znak, 1915	středn
VELKÝ ZNAK			velký znak, 1780	velký znak, 1806	velký znak, 1915	velký
PREZIDENTSKÁ VLAJKA						prezidents
VLAJKA					český národní prapor, čs. státní vlajka 1918–1920	státní

KÉ A STÁTNÍ SYMBOLIKY

	SR	PROTEKTORÁT ČECHY A MORAVA 1939	ČSR 1945	ČSSR 1960	ČSFR 1990	ČR 1993
MALÝ ZNAK	znak	protektorátní malý znak	malý znak	státní znak	státní znak	malý znak
STŘEDNÍ ZNAK	í znak	neexistoval	neexistoval	V období 1960–1992 mělo Československo jen jeden státní znak.	V období 1960–1992 mělo Československo jen jeden státní znak.	neexistuje
VELKÝ ZNAK	znak	protektorátní velký znak	velký znak			velký znak
PREZIDENTSKÁ VLAJKA	ská vlajka	prezidentská vlajka	prezidentská vlajka	prezidentská vlajka	prezidentská vlajka	prezidentská vlajka
VLAJKA	vlajka	protektorátní vlajka	státní vlajka	státní vlajka	státní vlajka	státní vlajka

velký znak ČSR

státní znak ČSSR

státní znak ČSFR

orgány státní správy, býval však vyražen i na mincích středních hodnot a jinak užit.

Trvalým, nejčastěji užívaným státním symbolem zůstal malý státní znak. V okupačním Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939 – 1945 byl z prsou lva odstraněn srdeční štítek, jenž se tehdy stal znakem Slovenské republiky. Větší protektorátní znak měl štít čtvrcený. V pravém horním a levém spodním poli byl znak český, v levém horním a pravém dolním poli znak moravský. Zahraniční odboj užíval nezměněný znak republiky a tento symbol se vrátil do osvobozeného státu.

Ve státní reprezentaci se od roku 1945 užíval pouze malý státní znak, s výjimkou presidentské standarty, kde zůstal znak velký. Při tvorbě nového státního znaku v roce 1960, když byla republika přejmenována na socialistickou, nebyla zachována heraldická pravidla. Milan Hegar, profesor Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze, který dal znaku výtvarnou podobu, neměl zkušenost s erbovním uměním. Jak mi po deseti letech vyprávěl, hlavní slovo měli političtí ideologové, nebyl přizván nikdo z odborných heraldiků. Podle jeho podání to byla spíše souhra náhod, že zůstalo zachováno erbovní znamení lva vzdor hlasům požadujícím symboliku „socialistickou“, emblémy práce a budování, jež se uplatnily ve znacích jiných socialistických států. Husitskou tradici měl připomínat štít v podobě zjednodušené pavézy. Heraldická pravidla porušoval hrudní štítek lva, který nedodržel tvarovou shodu na sebe kladených štítů. Navíc nesl nehistorický novotvar: Kriváň s plápolající partyzánskou vatrou, který nahradil tradiční slovenský národní symbol. Erbovní figura a celá pavéza byla lemována linkou proti všem pravidlům heraldiky. Závažným prohřeškem bylo vedle vynechání zlaté zbroje lva odstranění koruny a její nahrazení zlatou hvězdou. Zmizelo tak heraldické vyjádření suverenity státu.

Během masových demonstrací obyvatel v listopadu a prosinci 1989 nosili jejich účastníci malý znak z roku 1920. Po mnoha diskusích Federální shromáždění republiky jmenovalo v únoru 1990 komisi odborníků, aby připravila návrhy nového státního znaku. Ústavním zákonem z 20. dubna 1990 byly schváleny nové výsostné státní symboly (znak, vlajka, standarta presidenta republiky, státní pečeť a státní hymna). Státní znak České a Slovenské federativní republiky tvořil čtvrcený štít, ve kterém v prvním a ve čtvrtém červeném poli je stříbrný dvouocasý řvoucí lev ve skoku vpravo hledící, se zlatými drápy, zlatým vyplazeným jazykem a zlatou heraldickou korunou. Ve druhém a třetím červeném poli je stříbrný dvojitý kříž vztyčený na středním vyvýšeném vršku modrého trojvrší. Čtvrcení znaku bylo vyznačeno stříbrnou linkou.

Vedle toho byly národními radami už v březnu 1990 uzákoněny samostatné znaky České republiky a Slovenské republiky. Český znak má dvě podoby. Velký tvoří čtvrcený štít s heraldickým lvem v prvním a čtvrtém červeném poli, ve druhém modrém poli je stříbrno-červeně šachovaná moravská orlice, ve třetím zlatém poli černá heraldická orlice slezská. Na malém znaku České republiky je stříbrný dvouocasý heraldický lev v červeném poli. Po rozpadu československého státu v roce 1992 zůstala symbolika České republiky zachována. Změnila se pouze presidentská standarta, nyní s velkým znakem republiky a namísto dřívějšího nápisu VERITAS VINCIT je tu opět užito českého PRAVDA VÍTĚZÍ. Dnešní znaky výtvarně zpracoval J. Louda.

velký znak ČR

malý znak ČR

prezidentská vlajka ČR

VLAJKA

český národní prapor, čs. státní vlajka 1918–1920

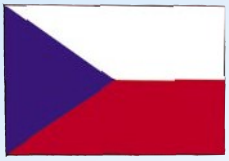

státní vlajka

Na rozdíl od dlouhé tradice starobylého znaku, výsostné symboly státní vlajka a hymna nemají tak dávnou minulost. Na středověkých knižních malbách, pečetích nebo mincích se objevují majestátní obrazy knížat se symbolikou vládce, kde trůn a kopí s praporcem tvoří atributy moci. Praporce s heraldickými figurami se užívaly do novověku jak při slavnostech, tak ve vojenské a námořní symbolice. V Habsburské monarchii vznikla v roce 1828 císařská vlajka sloužící k reprezentaci celé panovnické dynastie.

V moderní době vznikají nové symboly – národní prapory a státní vlajky. Během první poloviny 19. století se v českých zemích rozšířily bíločervené zemské prapory, které od roku 1848 bývaly považovány za symbol národní. V letech 1918 až 1920 plnily roli československé státní vlajky a v období od 13. března 1990 do 31. prosince 1992 státní vlajky České republiky. Československý stát stanovil zákonem z 30. března 1920 státní vlajku ČSR v horní polovině bílou, v dolní červenou, s modrým klínem při žerdi sahajícím do poloviny délky vlajky. Je dán i poměr délky k šířce vlajky 3 : 2 (což neplatí pro prapor). Barevnost vlajky byla odvozena od barev státního znaku. Této vlajky od 1. ledna 1993 užívá Česká republika.

HYMNA

Nejpozději ze svrchovaných symbolů se prosadila státní hymna, i když za jejich předchůdce lze považovat některé středověké chorály. Nejstarší českou dochovanou duchovní píseň „Hospodine pomiluj ny“, jež vznikla ve druhé polovině 10. století, zpívali o století později při volbě knížete, korunovaci a válečných taženích. Po ní měla funkci výsostného symbolu píseň „Svatý Václave“, vzývající o pomoc a ochranu „věčného knížete“ patrona země. I v novější době zastupovala úlohu národní hymny.

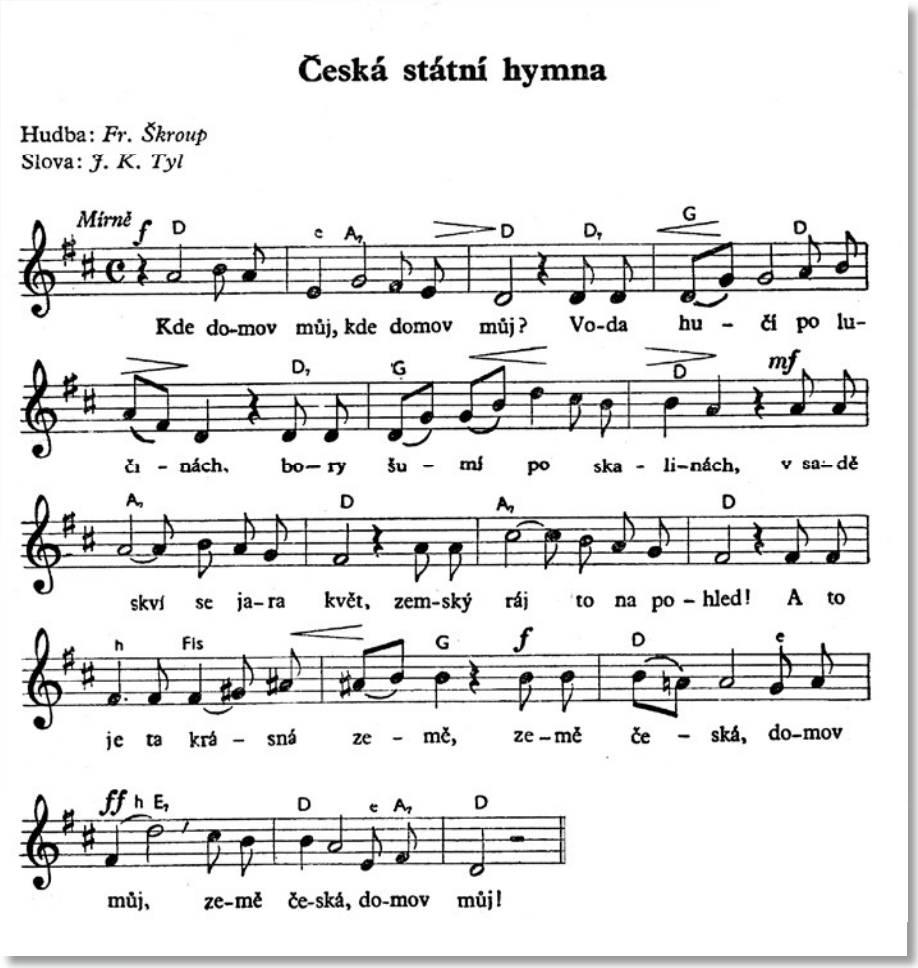

Oficiální státní hymny vznikaly v Evropě koncem 18. století. Habsburské mocnářství přijalo státní hymnu („Zachovej nám Hospodine“) složenou Josefem Haydnem v roce 1797, později byla upravována a její slova měněna. Českou národní hymnou se stala spontánně píseň „Kde domov můj“ z Tylovy hry „Fidlovačka“, k níž složil hudbu František Škroup a jež měla premiéru v roce 1834. Ministerstvo obrany ČSR nařídilo v prosinci 1918 hrát při vojenských slavnostech vedle písně „Kde domov můj“ také slovenskou „Nad Tatrou sa blýská“, jejíž slova na nápěv lidové písně složil v roce 1844 Janko Matúška. Podle vyhlášky československé vlády z 5. prosince 1930 tvořily obě písně nedílnou státní hymnu ČSR. Za nacistické okupace se v Protektorátu Čechy a Morava směla při slavnostech zpívat jen píseň „Kde domov můj“ bez hymny slovenské, a to až po obou německých říšských hymnách. V zahraničním odboji nadále reprezentovala Československo státní hymna v obou částech. Tak se vrátila po osvobození roku 1945 domů. Dnes se považuje za státní hymnu České republiky první sloka písně „Kde domov můj.

Náleží k občanské kultuře a výchově vážit si výsostných státních symbolů, neznevažovat je nevhodným užitím. Patří k symbolům, jež citově ztotožňují společenství ve státě, které se jimi navenek zaštiťuje. Dodržujme pravidla užívání státních symbolů jež stanoví zákon.